

LÁZS SÁNDOR

**A megkerült Pozsonyi Kódex és Szegedi Antifonale,
valamint két elkallódott kézirat**

Mezey László emlékének

A kódexek megkerülése

A *Pozsonyi Kódex* az egyetlen olyan magyar nyelvemlék, amely első leírása után 170 évvel jelent meg először olyan kiadásban, amely az eredeti kézirat alapján készült.¹

A kéziratot könyvet 1837-ban regisztrálták a pozsonyi ferences kolostorban, ekkor készült róla egy másolat is.² A kéziratnak ez után több mint fél évszázadra nyoma veszett. Volf György a *Nyelvemléktárban* csak a másolatot tudta kiadni – természetesen annak hibáival együtt.³ A kódex 1914-ben bukkant föl ismét, mégpedig korábbi megtalálásának helyén, a pozsonyi ferencesek kolostorában.⁴

1934-ben Gábrriel Asztrik szerette volna leírni a kódexet. Akkor a kiváló irodalom- és egyháztörténész úgy értesült, hogy a kódex ugyan már nincsen Pozsonyban, de „néhány pozsonyi származású kézirat véletlenül éppen a szombathelyi ferencendi könyvtárban van,” ezért odautazott kutatni. A most idézett, 1940-ben írt szép tanulmányában Gábrriel Asztrik azt állította, hogy a kódexet Szombathelyen sem találta: „A gazdag középkori anyagban azonban, a legnagyobb csalódásra, a *Pozsonyi-kódexnek* hűlt helye volt.”⁵ Kijelentésének ellentmond, hogy minden korábbinál pontosabban határozta meg a kézirat szövegegységeit; olyan szövegeket is elemzett, amelyeket, addig még kivonatossan sem ismertettek. Leírt

¹ Kiadása: *Pozsonyi Kódex 1520*, Közzéteszi, bev. és jegyzetek ABÁFFY Csilla, ABÁFFY Erzsébet, MADAS Edit. Bp., Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004. /Régi Magyar Kódexek 29./ A továbbiakban: *Pozsonyi Kódex*.

² Az MTA Kézirattárában. Jelzete: Ms. 870.

³ VOLF György: *Régi Magyar Codexek*. Bp. 1885. XIII. 103–130.

⁴ GÁBRIEL P. Gottfried: *A Pozsonyi-codex fölfedezett eredeti kézírata*. = MNy 1915. 439–443. Timár Kálmán valószínűleg téved tehát, hogy a *Szegedi Antifonale* csupán 1782-ig volt a pozsonyi ferenceseknél. Vö. a 6. jegyzetben i. m. 205.

⁵ GÁBRIEL Asztrik: *A Pozsonyi kódex eredeti kézírata*. = MKsz 1940. 333–344. (A továbbiakban: GÁBRIEL) Az idézett részlet GÁBRIEL: i. h. 336.

viszont egy „Liber uariarum cantionum” címmel ellátott kéziratot, amelyet később a szakirodalom *Szegedi Antifonálé*ként emlegetett.⁶

Gábrriel Asztriknak jó oka volt, hogy ne árulja el a *Pozsonyi Kódex* őrzési helyét. A Trianoni Békeszerződés aláírása után a Felvidéket elcsatolták Magyarországtól. A kéziratot más könyvekkel együtt a Szombathelyre költöző szerzetesek hozták magukkal;⁷ a kódex előkerülése bonyodalmakat okozhatott volna az újonnan alakult csehszlovák és magyar állam között.

A kódex 1945 után is lappangott, de ekkor már a *Szegedi Antifonálét* sem lehetett fellelni.⁸ Magam hiába kerestem a *Pozsonyi Kódex*szel együtt hazai könyvtárakban és – szó szerint véve és egyben félreértve Gábrriel Asztrik már idézett tanulmányát – Pozsonyba is elutaztam a premontrei kéziratok keresésére, de nem akadtam nyomukra.

1982 márciusában egy középkori könyvkötéseket elemző tanulmányban egy olyan Esztergomban őrzött nyomtatvány leírására bukkantam, amely a *Pozsonyi Kódex* előtt lévő premontrei breviáriumot fedhette.⁹ Gyanúmat erősítette, hogy megjegyzésként még ott állt, hogy „magyar imádságok a XVI. század első feléből”. Két nappal később Esztergomba utaztam. Az ottani ferences rendház könyvtárában valóban ott volt az alaposan restaurált könyv Muz. 32-es jelzet alatt.¹⁰

A kódex egyes részeit lefényképezték a Párttörténeti Intézet akkoriban Magyarországon legmodernebbnek tartott fotólaboratóriumában. A kivakart helyekről – ezek írói megjegyzések voltak – különféle megvilágításban felvételek készültek. A restaurálásakor azonban a papír kapillárisai annyira tiszták lettek, hogy a fotók jószerivel értékelhetetlenek.¹¹

⁶ TIMÁR Kálmán: *A szegedi apácák magyar nyelvemlékei.* (Szegedi Füzetek, 1934; a továbbiakban: TIMÁR) Valamint GABRIEL: *i. h.* 336; A kódex másik leírása GÁBRRIEL Asztrik: *Breviárium-típusú kódexek.* = *Szent Norbert Emlékkönyv*, Bp. 1934. 139–140. (A továbbiakban: *Breviárium-típusú kódexek*); a kézirat pontos leírása: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* Szerk. D. Polycarpus RADÓ. Bp. 1973. 550. (A továbbiakban: RADÓ) A latin kódex elnevezésére Timár Kálmán az énekeskönyv elnevezést javasolta. TIMÁR: *i. m.* 197.

⁷ Timár Kálmán arról írt, hogy a *Szegedi Antifonálét* jelenleg – 1934 – „a szombathelyi ferencrendi könyvtárban őrzik egy menekült kolostor megmentett értékes, ritka könyvei között.” TIMÁR: *i. m.* 196.

⁸ Radó Polikárp a kódexről úgy emlékezik meg, hogy az 1919-ig a szombathelyi ferences könyvtárban volt. Megjegyzendő, hogy Radó Polikárpnak komoly forrással kellett rendelkeznie, ugyanis a meglett kódex semmiben sem tér el az általa közöltektől. RADÓ: *i. m.* 550.

⁹ SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések: Kolostori és polgári műhelyek.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. /Művészettörténeti Füzetek 6./ 72, 128. tétel.

¹⁰ Később Mezey Lászlótól úgy értesültem, hogy a szombathelyi ferences szerzetesek a második világháború végén megbízható híveknek adták át értékesebb könyveiket, hogy a szovjet uralom elől megmentsék. Azt kérték a hívektől, hogy a háború után a könyveket ferences kolostoroknak adják vissza. A *Pozsonyi Kódex* így kerülhetett az esztergomi, a *Szegedi Antifonale* pedig a szombathelyi ferences könyvtárba.

¹¹ A felvételeket az MTA Könyvtárának Kézirattárának adtam át, 20/2005 szám alatt vették őket állományba.

A *Pozsonyi Kódex*ről készülő dolgozatom írása közben tavaly – 2004 kora őszen – pusztán kíváncsiságból felvettem a kapcsolatot a szombathelyi Ferences Rendházzal, és érdeklődtem, nem került-e véletlenül elő a sokat emlegetett Cod. Lat. 6264-es jelzetű *Szegedi Antifonál*nak nevezett kézirat.¹² Reménykedtem ugyan, hogy ismét a rendház birtokában van a kódex, mégis váratlanul ért a felvilágosítás, hogy valóban van náluk egy régi antifonale, de eredete számukra ismeretlen.¹³ Rövid egyeztetés után aztán készségesen rendelkezésemre bocsátottak egy CD-másolatot a kódexről. Nem volt nehéz megállapítanom, hogy a felvételek az elveszettnek hitt *Szegedi Antifonál*ról készültek.

Ez a dolgozat azt kísérel meg, hogy a kódexek vándorlását nyomon követve megállapítsa, hogyan és miért változott a két kéziratot könyv tartalma.

A két kódex közös útja

Első állomás: Bécs

Gábrriel Asztrik úgy vélte, hogy a szegedi énekeskönyv a *Pozsonyi Kódex* hú társa volt a vándorlásban. Az előkerült kéziratok egybevetéséből kiderült, hogy nem tévedett.

A két kódex – egy harmadikkal, a *Lányi-kódex*szel együtt – már korábban, a 16. század első évtizedeiben egy helyen volt,¹⁴ mégpedig a premontrei apácák Szent Lambertről nevezett monostorában,¹⁵ Somlóvásárhelyen. A későbbi századokban pedig még hosszú ideig közös sorson osztoznak.

A török elől menekülve a premontrei sororok egy része elhagyta Somlóvásárhelyt és Bécsbe vette az útját. Ott a magyar alapítású Porta Coeliben,¹⁶ német nevén a Himmelpfort kolostorban leltek otthonra. Nem ez volt az első magyar betelepülés. 1330-ban Ágnes magyar királyné¹⁷ kibővítette az akkor már premontrei kézben lévő rendházat, és magyar apácákkal népesítette be.¹⁸ A második kirajzás egyes adatok szerint már 1544 előtt megkezdődött és ez után folyamatosan

¹² A kódex első leírása: DANKÓ, Joseph: *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp., Franklin, 1893. 90. 18. szám; részletesen leírja TIMÁR: *i. m.*

¹³ Telefonon, emailben váltottam szót Kerca Asztrik atyával, akinek sok köszönet segítségéért és az átadott CD-lemezért.

¹⁴ Erről a *Pozsonyi Kódex*ről készülő munkámban lesz bővebben szó.

¹⁵ A monostor patrónusa Szent Lambert volt, egyes szerzők – köztük Lukcsics, valószínűleg a *Lányi-kódex* (291.) nyomán – Lampertet emlegetnek.

¹⁶ A kolostor elődjét, egy beginaházat I. Ottokár cseh király özvegye, Konstanzia, Árpád-házi hercegnő alapította valamikor 1230 után. ZÁK, Alfons: *Österreichisches Klosterbuch*. Wien–Leipzig, Verlag von Heinrich Kirsch, 1911. 270. (A továbbiakban: ZÁK)

¹⁷ Ausztriai, magyar királyné, Albert ausztriai herceg leánya (született 1281. május 18.). III. András magyar király második felesége volt, ő volt az egyetlen Habsburg-leány az Árpádok családjában. III. András halála után 1301-ben kolostorba vonult és ott is halt meg (Aargau 1364. május 13.).

¹⁸ ZÁK: *i. m.* uo.

kisebb csoportokban érkeztek Vásárhelyről és Mórchidáról – 1563-ban pedig Szőlősről – a főköltő atyafiak.¹⁹ Egy későbbi, az 1577. évi vizitációs jegyzőkönyvben Palásti Katalin apátnő²⁰ szintén úgy emlékszik, hogy társaival 30 éve érkeztek a bécsi kolostorba.²¹ Az is valószínűnek látszik, hogy nem az összes apáca hagyta el Vásárhelyt, néhányan – főként a laikus nővérek – maradtak a konvent anyaházában és vitték a napi ügyeket.²² Az viszont valószínű, hogy a zavaros időszakban a monostor hiteleshelyi tevékenysége is szünetelt, hiszen a konvent pecsétje is Bécsbe került.²³ Az viszont biztos, hogy sűrű kapcsolat volt a Szent Lambert monostor és a Porta Coeli között, hiszen a kardos Katalin apátnő Bécsből napra készen intézte a konvent peres ügyeit.²⁴

Röviddel a betelepülés után, 1544-ben a vizitátorok nem találnak semmi kivetnivalót a premontrei nővérek életében. A jegyzőkönyvben leírják, hogy a Porta Coeli apácái eleget tesznek a szerzetesi előírásoknak.²⁵ A kolostor már ekkor magyar gyóntatót is javadalmaz. A vizitátorok tehát mindent rendben találtak, akárcsak 1577 februárjában, a következő vizitációkor. Ebben az időszakban azonban már csak öt magyar nővér él a kolostorban: Somogyi Katalin perjeltnő,²⁶ Somogyi Orsolya, Kanizsai Erzsébet, Vásárhelyi Katalin²⁷ és – a neve helyesen – Zol-

¹⁹ A kolostor történetéről: PERGER, Richard–BRAUNEIS, Walter: *Die mittelalterlichen Kirchen und Klöster Wiens*. Wien–Hamburg, Puaul Zsolnay Verlag, 1977. /Wiener Geschichtsbücher 19/20/, 192. (A továbbiakban: *Kirchen und Klöster Wiens*) – A szerzők véleményüket egy 1544-ből származó vizitációs jegyzőkönyvre alapozzák, amelynek leírását azonban KOPALLIK, Joseph: *Regesten zur Geschichte der aufgehobenen Klöster Wiens. Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien*. Wien, 1890. I. munkája nem tartalmazza. (A továbbiakban: *Regesten*) A Szent Ágnes kolostorról: 52 skk. A jegyzőkönyvet a bécsi érseki levéltárban nem találtam. A jegyzőkönyvet és Kopallik munkáját – a címet ugyan tévesen – részletesen idézi, BÁLINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975. /Humanizmus és reformáció 5./ 51 skk. (A továbbiakban: BÁLINT) Az 1544-es jegyzőkönyvet Zák munkája sem említi.

²⁰ Névvaltozat: Palásthy – az apátnő rendszeresen Palásti szignóval látta el sajátkezü iratait.

²¹ A vizitációról szóló jegyzőkönyv 1577. február 24-én kelt, *Regesten* 57, 40. számú irat. ZÁK: *i. m.* 271, 271.

²² LUKCSICS Pál: *A vásárhelyi apácák története*. Veszprém, 1923. 38–39. (A továbbiakban LUKCSICS)

²³ A pecsét átadását a bécsi ágostonos kanonisszáknak az 1586. április 19-én kelt feljegyzés rögzíti. *Regesten* 63, 104. számú irat. A leltárt közli BÁLINT: *i. m.* 52.

²⁴ Lukcsics közli azokat a leveleket, amelyeket Palásti Katalin a hatalmaskodó Csoron János ellen írt.

²⁵ Azért hivatkozom az általam nem ismert jegyzőkönyv adataira, mert két különálló forrás is említi: BÁLINT: *i. m.* 51 és *Kirchen und Klöster Wiens* 192.

²⁶ A Porta Coeli élén perjeltnő állt, a tisztséget, a bécsi oklevelek szerint rendszeresen választás útján töltötték be.

²⁷ Minden bizonnyal azonos Palásti Katalinnal, akt az oklevelek gyakran neveznek így (*Regesten* 113. számú irat). Ezen a néven ismerünk egy másik apácát is, aki 1585-től már Pozsonyban tartózkodik, és aki később Palásti Katalin utóda lesz; vö. 56. jegyzet. Még: LUKCSICS: *i. m.* 36.

tay Márta.²⁸ Az apácák idősek, ezért a kóruson már nem énekelnek, de a nappali imaórákat megtartják és énekes misén is részt vesznek. A vizitátorok arról is beszámolnak, hogy a nővérek nagyobb ünnepeken áldoznak, gyóntatójuk pedig egy magyar jezsuita.²⁹ Bizonyos, hogy a premontrei kanonisszák a beszűkülő liturgikus élet mellett magánájtatosságot is végeztek – mindehhez imakönyvekre is szükségük volt.

Az apácák nem üres kézzel menekültek. Magukkal vitték fontos okleveleiket, ingóságaikat, értékeik nagy részét. Ezt az is bizonyítja, hogy Katalin apátnő hosszas bécsi tartózkodásnak vége felé összetűzésbe került egy német nővérral, aki azzal vádolta meg, hogy némely kincseket Magyarországra juttatott volna.³⁰ Néhány esztendővel később, 1586-ban Palásti Katalin néhány somlóvásárhelyi emberrel viszont valóban haza akarja küldeni a magukkal vitt és gondosan megőrzött értéktárgyakat, de erre a bécsi püspöktől a török veszély miatt nem kap engedélyt. Mivel Katalin apátnő egyedül maradt, társai az 1580-as évekre már meghaltak, – néhányan már korábban biztosan visszatértek anyakolostorukba – haza szeretne menni.³¹ Természetesen vinné magával a premontrei apácák értékeit és okleveleit is. Bécs püspöke, Johann Kaspar megengedi, hogy Katalin hazatérjen, de többi kérését elutasítja. Az oklevelek maradnak,³² a kegytárgyakat pedig át kell adnia az Ágoston-rendi kanonisszák Szent Jakab kolostorának.³³

²⁸ Az igaz ugyan, hogy a szakirodalom számon tart egy Zoltán-családot is, de az eredeti iratokban világosan látszik, hogy a 'Zoltán Márta' olvasat téves, Joseph Kopallik olvasatát hurcolja a szakirodalom tovább (*Regesten* 57, 39), BÁLINT: *i. m.* 51. Zoltay néven egy Heves megyei családot ismerünk, amelynek férfi tagjai a török ellen vívott harcban jeleskedtek; Zoltay István 1552-ben Egerben harcolt, itt lett 1558-tól várkapitány. NAGY Iván: *Magyarország családai*. Pest, 1865. XI. 421–424. Zoltay egyébként Gárdonyinál is szerepel az *Egri csillagokban*.

²⁹ *Regesten* 57, 40. Az irat eredetije ugyanezen a számon a bécsi püspöki levéltárban. A Porta Coeli 1561-ben a bécsi püspök fennhatósága alá került, ezért őrzik itt a kolostorban keletkezett iratokat.

³⁰ *Regesten* 60, 68. számú irat.

³¹ Katalin már Somlóvásárhelyt tett fogadalmat; idézett vizitációs jegyzőkönyv.

³² Bálint Sándor valószínűleg csak az Ernő főherceghez írott, 1586. október 4-én kelt kérelmet ismeri (BÁLINT: *i. m.* 52) és a 1586. október 8-án keletkezett iratot nem (*Regesten* 112. szám). A bécsi püspök ebben megtiltja Katalin apátnőnek az eredeti oklevelek elvitelét, annak ellenére, hogy az ágostonos apácák nem tulajdoníthattak az okleveleknek nagy jelentőséget, átadási jegyzőkönyv mindenestre nem készült róluk. Sok magánjellegű irat viszont a fennmaradt, úgy látszik, ezeket Katalin magával hozhatta. Ezek ma az Országos Levéltárban vannak, sok közülük – a dátum alapján – gyaníthatóan Bécsben készült. Felsorolásuk: LUKSICS: *i. m.* 55–76.

³³ A tárgyak felsorolása: BÁLINT: *i. m.* 52. A tárgyakat hiába kerestem Bécsben: a josefinista abolíció után az ágostonos kanonisszák holmija szétszóródott, a könyvek a Dorotheen Stifftbe kerültek, innen pedig az osztrák nemzeti könyvtárba. Itt egy sok kézfírásos imával ellátott ösnyomtatvány (Hain 11350) van – jelezete: Ink. 18. A. 5. –, amely egy 16. századi bejegyzés szerint valamikor a Porta Coeli tulajdona lett: „Diß Buch gehört in Unser Closter Himelporten”. A könyv korábbi útja miatt kizárt, hogy Magyarországról került volna Ausztriába.

Az említett döntésekben egyetlen szó sem esik könyvekről. A sümegi várból azonban fennmaradt egy 1597-es leltár, amely a vásárhelyi apácák hátrahagyott értékei között több régi miseruha, oltárterítő és három kép mellett összesen 31 könyvet sorol föl.³⁴ Legtöbbjük szerkönyv, de van köztük gyerekeknek szóló tankönyv és egy magyar nyelvű kézirat is „de rebus gestis Apostolorum”.³⁵ A leírásokból kitűnik, hogy a *Szegedi Antifonale* utasításainak „lampas ees Laudes megh vagyon yrwan nagy kýmbe” illetőleg „mas kynfbe keres” minden alapjuk megvolt, ugyanis a leltár egyaránt tartalmaz nagy alakú gradualékat, psalteriumokat, breviáriumokat és misekönyveket.³⁶ Az inventárium dátumából ítélve az értékek – feltehetőleg megőrzésre – akkor kerültek a sümegi várba, amikor az apácák végleg elhagyták Somlóvásárhelyt és Pozsonyba menekültek a török veszély elől.

Az apácák korábban, tehát bécsi menekülésükkor viszont még magukkal vitték azokat a könyveket, amelyekre a közösségi liturgia végzéséhez, illetve magánjátatosságukhoz szükségük volt. A jelek szerint köztük volt a *Pozsonyi Kódex* és a *Szegedi Antifonale*, valamint egy másik, legalább részben magyar nyelvű kézirat imakönyv is, amely az idők folyamán azonban elveszett.

A *Pozsonyi Kódex* latin szövegeiről részben németes latinságuk okán már korábban is állítottam, hogy azok a Himmelpfortban kerültek – Horváth János kifejezésével élve³⁷ – a szabadon gyarapodó kéziratba. A Porta Coeli templomában Szent Annának, Szent Andrásnak és Szent Miklósnak is volt viszonylag új oltára,³⁸ a kolostorban valószínűleg ezeknek a szenteknek a szokásosnál nagyobb tisztelet övezte. Egyáltalán nem tekinthető tehát pusztá véletlennek, hogy pontosan ezeknek a szenteknek a latin nyelvű szekvenciáit másolta be egy ügyetlen, idős apácakéz az általa használt imakönyvbe.

Korábbi vélekedéseimre most erősebb bizonyítékot találtam. A *Pozsonyi Kódex*-ben³⁹ ugyanakkor a Szent Anna-szekvenciának a töredéke található meg, mint a *Szegedi Antifonalé*-ban.⁴⁰ A kéziratok 16. századi törzsszövegéhez képest mindkét

³⁴ Idézi BÁLINT: *i. m.* 127–128 és uő. kiadja még a Veszprém m Múz.K. 1972. XI. 291–300. A leltárt Molnár István veszprémi kanonok, történetíró jóvoltából közölhette Bálint Sándor, de sehol sem közli a jelezetét, illetve az őrzési helyet. Az irat nem található sem a veszprémi érseki levéltárban, sem a sümegi múzeumban. A Veszprém Megyei Levéltár munkatársa, Vörös Hajnalka szerint az inventáriumnak egy gépelt másolata található Molnár István a veszprémi érseki levéltárban lévő hagyatékában; köszönöm segítségét. A könyvek leltárát a függelékben közlöm.

³⁵ Lehetséges, hogy ez a könyv tartalmában azonos a *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* elnevezést viselő kódexünkkel.

³⁶ *Szegedi Antifonale*, 8, 16. A könyvek létét a bejegyzések alapján már Gábrriel Asztrik is valószínűsítette: *Breviárium-típusú kódexek* 139.

³⁷ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi élet kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1931. 129.

³⁸ *Kirchen und Klöster Wiens* 191; a felsorolt szentek oltárai mellett több mellékoltár is volt a templomban: Szent Pálé, a Három királyoké, Szent Erzsébeté, Szent Erazmusé és Szent Wolfgangé – ezek mind korábbiak voltak. A főoltárt, a templom patrónájának, Szent Ágnesnek szentelték.

³⁹ *Pozsonyi Kódex* 41v:1–16.

⁴⁰ *Szegedi Antifonale* 85–87. (A kódex leveleinek mindkét lapját megszámozták.)

bejegyzés későbbi kéz munkája; Radó Polycarp szerint az antifonaléba 17–18. századi kéz másolta a szöveget,⁴¹ míg Gábrriel Asztrik csupán arra tesz utalást, hogy a kéz középkori írást próbál imitálni,⁴² – nyilván a mintapéldányét. Magam más megfontolások miatt hajlok arra, hogy késő 16. századnak mondjam az írást.

Hasonlóan ítélem meg a *Pozsonyi Kódex* megfelelő szakaszát is (41v), tehát a 16. század utolsó harmadának környékéről valónak. Valószínű, hogy ez az öreges írású kéz csupán ezt az egy lapot jegyzi.⁴³ Az apáca korából ítélve kizárható, hogy írásgyakorlatot végzett,⁴⁴ sokkal inkább az következik belőle, hogy a számára ismeretlen szöveget magánjátatosságának végzéséhez írta le.

Azt, hogy a két szöveg rokonságban állhat, már Gábrriel Asztrik is felvetette, de nem hasonlította őket össze.⁴⁵ A két kódex összevetésekor szembeötlik, hogy a szekvencia szövege lényegében azonos, két ízben mindketten megőrzik annak szövegromlását, variánsait is.

A *Pozsonyi Kódex* Anna-szekvenciájának első szavát rosszul másolja a scriptioner, nem oldja fel az antifonaléban meglévő rövidítésjelet, így lesz a 'Congaudent'-ből 'Congaudet'. Hasonló botlással találkozunk a harmadik sorban, az abbreviaturát rosszul oldja fel, majd javítja: '<donii> domini'.

Négy soron keresztül precíz a másolat, majd mindkét szövegben azonos hiba bukkan elő, értelemzavaróan a német nyelvterület variánsa, az 'exemplar' olvasható a helyes 'exempla' helyén.⁴⁶ Később újabb közös variánst találunk, amely jelentősen eltér az *Analecta Hymnica* szövegétől: a „Laudant Annam beatam angeli” helyén mindkét magyar kódexben „Laudant beatam Annam singuli” olvasható a 4.b szakaszban.

Ettől a helytől megszaporodnak az eltérések. A *Szegedi Antifonale* kétszer is a helyes 'avia', illetve 'aviam' helyén 'anima' illetőleg 'animam' variánst hoz, amely a mintapéldány gótikus u-betűjének félreolvasásából származtatható változat.⁴⁷ A feltételezést a közös gótikus könyvírással készült mintapéldányról tovább

⁴¹ RADÓ: *i. m.* 550.

⁴² Gábrriel Asztrik nem határozza meg az írás idejét: *Breviárium-típusú kódexek* 139. A *Szegedi Antifonale* is a szabadon gyarapodott kéziratok közé tartozik: „mindöncy yrta kőn” olvashatjuk a margóra vetett bejegyzést a kézirat 114. levelén.

⁴³ A modern kiadás nem osztja sem Gábrriel Asztrik (GÁBRIEL: *i. h.* 337), sem az én nézetemet a kérdésről (LÁZS Sándor: Szövegagyományozódás középkori magyar nyelvű kódexeinkben. Kandidátusi értekezés. Bp. 1991. [MTAKK D 15.552], 15; a továbbiakban LÁZS). A kiadók – egyébként erős érvre – a szóvégi s írására hivatkozva utasítják el azt, hogy ez egy másik kéz munkája. *Pozsonyi Kódex* 10.

⁴⁴ A modern kiadás gondozói a latin szöveg hibái és az írás ügyetlensége okán vélik írásgyakorlatnak a latin vendégszövegeket. (*Pozsonyi Kódex* 10.)

⁴⁵ GÁBRIEL: *i. h.* 343.

⁴⁶ *Pozsonyi Kódex* 41v:7–8; *Szegedi Antifonale* 85:4. *Analecta Hymnica*. Szerk. DREVES, BLUME. XLIV. Leipzig, 1904, 43 variánsa: 'exempla'

⁴⁷ *Pozsonyi Kódex* – *Szegedi Antifonale* 41v:9 – 85:5, 41v:16 – 86:3; az *Analecta Hymnica* az 'avia' változatot közli.

erősíti a *Pozsonyi Kódex* téves olvasata, az 'ecce' helyett álló 'occe' (41v:16), amelyet a *Szegedi Antifonale* helyesen hoz.

Egyetlen ponton van az íráshibákból nem magyarázható variáns, eltérés a két magyar kódex szövegében. Az 5.a szakasz az *Analecta Hymnica* szerint így hangzik: Qua gloria in caelis Sancta Anna colitur! Quae dominam caeli genuit et aluit dulci lacte sui pectoris. Ugyanezt a sort a *Szegedi Antifonale* is azonosan hozza, de az 'in caelis' helyett 'mundis', a 'caeli' helyén pedig 'mundi' áll. A *Pozsonyi Kódex* követi ezt a variánst, de csak a második esetben.⁴⁸ Az elsőben megőrzi az 'in celis' verziót. Magyarázatot nem tudok adni az egyetlen, ám jelentős eltérésre.

A fentiek alapján mégis úgy vélem, hogy a két szöveget azonos nyelvi és liturgikus környezetben, mégpedig Bécsben jegyezheték be a kódexekbe; erre utal a németes 'exemplar' variáns, közös forrásokra pedig a több azonos változat.

A feltételezett bécsi eredet más megvilágításba helyezi az antifonale 88. lapjának alján lévő, szintén késői, 16. század végi bejegyzést „ban man uon sant iacob halt diese histori”, amelyet a 89. lapon Szent Jakab verses officiumának vesperásra szóló antifónája követ. A mondat jelentése „Amikor Szent Jakab ünnepét üljük, ezt a historiát [kell énekelni]”. A *Szegedi Antifonale* szövege hibátlan, azt az antifónát másolja, amely főként Bajorországban és Ausztriában volt használatos,⁴⁹ tehát azon a területen, amelynek kulturális és egyházi hatása alatt Magyarország állt.

Természetesen felvetődik a kérdés, miért történt a szöveg lejegyzése, különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy Móríchidának éppen Szent Jakab volt a védőszentje, tehát az ottani premontrei nővérek különben is megülték az ünnepét. Mindemellé azt is meg kell jegyeznünk, hogy a *Lányi-kódex* nem tesz külön említést sem Anna, sem Jakab apostol egymás mellett lévő júliusi ünnepéről, jöllehet a középkori magyar eredetű premontrei szerkönyvekben mindkét szentet jelölik, Szent Jakabnak vigíliája is van.⁵⁰

A Porta Coeli az 1585-ös pestisben szinte teljesen kihalt. A járványt a magyar apácák közül egyedül Palásti Katalin apátnő élte túl.⁵¹ Az üres Himmelpfortot a közelben lévő Szent Jakab rendház ágostonos kanonisszái iparkodtak megszerezni. Az egyesülést a bécsi püspök 1586. március 21-én jóváhagyta, de megjegyzi, attól tart, hogy a magyar apátnő viszálykodást kelt majd,⁵² pedig – mint

⁴⁸ *Szegedi Antifonale*: Qua gloria mundis Sancta Anna colitue! Que dominam mundi genuit et aluit dulci lacte sui pectoris

Pozsonyi Kódex: Qua gloria in celis Sancta Anna colitur! Que dominam mundi genuit et aluit dulci lacte sui pectoris

⁴⁹ Gloriosa splendet orbi / beati fides Iacobi / pro qua cesus ab herode / regnum scandit ad celeste / aietuia laudate pueri. *Szegedi Antifonale*, 89; Vö. *Analecta Hymnica*. Szerk. DREVES, BLUME. XLIV. Leipzig, XXVI, 124.

⁵⁰ Például RADÓ: *i. m.* 333 (Leleszi breviárium) és 336 (Csúti breviárium).

⁵¹ *Regesten* 63:102.

⁵² *Regesten* 63:103.

már erről korábban szó volt – Palásti Katalin ekkor már javában hazakészült. A végső engedélyre és az utazásra egészen októberig várnia kellett,⁵³ addig azonban még fontos dolgok történtek: Szent Jakab antifónóját bemásolják a *Szegedi Antifonaléba*.

Az összeolvadásakor Katalin apátnő kérésére három ágostonos kanonissza települ át a Szent Jakab kolostorból, hogy együttesen meg tudják tartani a kórust a Porta Coeliben. Még az év nyarán, tehát 1586-ban közösen ülhatték Szent Jakab apostol ünnepét. Mivel a Porta Coeliben nem állt rendelkezésre olyan könyv, amelyben az az napra rendelt szekvenciát megtalálták volna, beírták a kottás szöveget a premontreiek antifonaléjába. Úgy vélem, – már amennyire ennyi szövegből megállapítható – hogy a scriptor írása csupán ezen az egy lapon fordul elő, és semmiképpen sem azonos a 60. lapon lévő kézzel,⁵⁴ amely a feltevések szerint még Móríchidán írta be Szent Jakab patrónusuk officiumának egy részét.

Mielőtt Katalin apátnővel együtt végleg elhagynánk Bécset, néhány sor erejéig még egy szövegnél el kell időznünk. Ez a *Pozsonyi Kódex* magyar nyelvű gyónás előtti imája, amely több szempontból is eléggé különös. A szöveg első levele (33v) olyan, mintha a 16. század elejéről származó örege írású volna.⁵⁵ A szálkás könyvbetűk a következő leveleken azonban kurzívba hajlanak, majd olykor teljesen folyóírássá alakulnak, a szöveg itt már későbbi írásnak látszik. Feltehető, hogy ezt sem Somlóvásárhelyt írták be a könyvbe, hanem a bécsi menekülés idején. Eldönteni nehéz, de az imának a könyvbeli helye is erősítheti – ha nem is igazolja – nézetemet. A szöveg közvetlenül a latin nyelvű bécsi bejegyzések előtt található. Az öt megelőző 17. század elején másolt „Angyaloknak nagyságos asszonya” pár sor után megszakad – a másolónak egyszerűen nem volt több helye az írásra.

Gábiel Asztrik – a számtalan hiba okán – úgy vélte, hogy az oráció az apáca saját fordítása. Vannak is erre utaló jelek a 37r levélen: kegyetlenségümmnek sokasagaer de az te nagy ýrgalmassagod<erth>nak sokasaga<erth> zereneth ýrgalmaz.⁵⁶ Úgy tűnik, mintha az író a ragok megválasztásával küzdött volna, de lehetséges, hogy csupán a szakaszban lévő egyik korábbi rag (sokasagaer) zavarta meg. Egyéb fordításra jellemző hiba viszont nincs a szövegben; nincsenek megszokott szóválasztási, egyeztetési problémák, törlései sokkal inkább másolási hibák. A ragtévesztés mindenképpen írható a scriptor figyelmetlenségének, netán eltérő nyelvérzékének számlájára.

Az imában különben minden javítás másolási hibát korrigál. A gýar<bo>losagos (PK 34v:7) tévesztése elképzelhetően a mintapéldányból eredeztethető: az túl

⁵³ *Regesten* 63:112.

⁵⁴ RADÓ: *i. m.* 550 a két kezét azonosnak tartja, de ő leírásokból ismerte a kódexet. Gábiel Asztrik (*Breviárium-típusú kódexek* 139) 1540 körülnek tartja az írást. A scriptor írása egyébként egyenletes, véleményem szerint korábbi írást utánoz, keletkezéséért ezért is tehető Gábiel Asztrik korábra.

⁵⁵ GÁBRIEL: *i. h.* 337, ő a kódex rendjéből következtetve 1530 körülre tette az írást. Korábban én is a 16. századot jelöltem meg (LÁZS: *i. m.* 15.) a keletkezés idejének.

⁵⁶ PK 37r:10–13.

közel volt a hanyagul megformált o-hoz. Ugyan ilyen elírás a gondola<ta>tom (PK 35r:4), vagy a ky<z>hez (36r:17) szavakhoz; az előbbiben az a-betű okozott gondot, az utóbbiban a z h-hoz hasonlatos írása. Az értelmetlen szövegek leírása is másolásra utal. Ilyen például, amikor nem tudott megbirkózni az <wrrewsasban> wrewsasban (PK 34v:17) szóval, vagy tévesen írta le 'engedj' szót a következő könyörgő részben: engyen en nekewm en edes wram enghegy ennekem kegyes christus (PK34v:4–6). Értelmetlen az allasomban es alomatomban (35r:1) szópár is, aminek első tagja *alwasomban lehetett az eredetiben.⁵⁷ Másolást jelez az is, hogy néhol azért törli és kezdi újra szót, mert kifelejt egy betűt: <weke> wetkeztem (PK 35r:9).

Nem tudjuk, honnan másolhatott az ismeretlen apáca, az imádságnak ugyanis nem ismerjük a forrását, a szöveg pedig nem érintkezik egyetlen magyar nyelvű kéziratunkkal sem. Az a tény azonban, hogy másolattal van dolgunk, arra utal, hogy az apácák olyan könyvet is vittek magukkal, amelyből kiírhatták ezt, a szintén egyéni áhítatot szolgáló imát. Az elemzés eredményeként szegényebbek lettünk egy fordító apácával, viszont gazdagabbak egy kézirattal, amely a vándorlások folyamán bizonyára elveszett.

Második állomás: Pozsony

Palásti Katalin 1586-ban elhagyta Bécset és visszatért Somlóvásárhelyre, legálábbis később nem találjuk jelenlétének további nyomát a bécsi püspökség regesztáiban. Az értékekre vonatkozó tiltás ellenére visszahozta Magyarországra a személyes kegyességét szolgáló imakönyvecskéjét, a *Pozsonyi Kódexet* és az eredetileg mórchidai *Szegedi Antifonalét* is. A könyvek rövid ideig újra a Szent Lambert monostorban voltak, majd az apácákkal együtt – ismét a török elől menekülve – Pozsonyba vándoroltak.⁵⁸ Ekkor azonban a *Lányi-kódexet* is magukkal vitték.⁵⁹

Pozsonyban a premontrei kanonisszák a klarisszáknál találtak menedéket, ott, ahol néhány évvel később a szigeti domonkos apácák is megtelepedtek.⁶⁰

⁵⁷ Az ima megelőző részében is hasonló szópárokkal találkozunk vö. 34v:15–21.

⁵⁸ Vásárhelyi Katalin apátnő, Palásti Katalin utóda a pozsonyi klarisszáknál végrendelegzik 1594. november 14-én a monostor birtokairól. LUKCSICS: *i. m.* 40. Valószínű azonban, hogy a somlóvásárhelyi apácák egy része már korábban Pozsonyba húzódott, ugyanis Vásárhelyi Katalin – még csak priorisszaként – 1585-ben egy birtokügyben már onnan intézkedik. Vö. TIMÁR Kálmán: *Prémontrei kódexek: Huszita vagy prémontrei biblia?* Kalocsa, 1924. 14.

⁵⁹ GÁBRIEL Asztrik: *A premontrei kódexirodalom.* = ÚjMMus 1944. 143. (A továbbiakban: *A premontrei kódexirodalom*)

⁶⁰ A domonkos apácák 1515-ig Nagyszombatban voltak, csak ekkor helyezték át őket Pozsonyba. Vö. *Thewrewk-kódex* 13.

A klarisszák kolostorában aztán a 17. század elején újból gyarapodott a Bécset is megjárt imádságos könyv, úgy látszik apácáról apácára öröklődött a kézirat.⁶¹ A *Pozsonyi Kódex*be hárman is imádságokat másoltak.⁶²

Ezeknek a mintapéldánya négy ízben is a domonkos eredetű *Thewrewk-kódex* volt.⁶³ Az egyik apáca viszont egy ma számunkra ismeretlen forrásból dolgozott, mégpedig abból, amelyből valaki – már szintén a 17. században – a *Thewrewk-kódex*be is bemásolt egy imát; tehát egy újabb, mára elveszett kéziratot kell feltéteznünk.

A *Thewrewk-kódex*ből átvett szövegek közül sorrendben első⁶⁴ a „Hamis tanúk elleni ima”.⁶⁵ A másoló eleinte sokszor tétovázik a könyörgés átírásakor, láthatóan nem tud mit kezdeni a mintapéldány számára ismeretlen helyesírásával. Belekeveredik a 'kewnyörwletews' szóba: 'kewnywrewletes' – nem tud mit kezdeni az alul farkas ö-betűvel.⁶⁶ A későbbiekben aztán egyre biztosabban értelmezi a szöveget és saját helyesírása szerint kezd másolni: rendszeresen elhagyja a hosszú mássalhangzók, de ugyanígy a hosszú magánhangzók jelölését is, az alul farkas ö-t többnyire ew-ként, illetőleg e-ként írja át.⁶⁷

A következő imában, az igen szép Mária-oratóió (wagyon mondasom az te dedes zýwedhez oh maria)⁶⁸ másolatában ugyanazokat a helyesírási változtatásokat találjuk, mint az előzőben, de a scriptor már sokkal határozottabban bánik a szöveggel, az ɔ-t többnyire ew-ként, ritkábban e-nek írja át.

Egy másik Mária-ima⁶⁹ esetében a korábbiakhoz hasonlóan változtatja sajátjára mintapéldányának a helyesírását, mint az előző szövegnél, másolatában továbbra is rendszeresen elhagyja a hosszú magánhangzó jelölést. A számára idegen ɔ-ból rendszeresen ew lesz.⁷⁰ Máshol – egyre következetesebben – saját nyelvjárása szerint alakítja a szavakat, például mindjárt az ima első sorában; *Thewrewk-kódex*: „Jdwezlegý te oh zeep tɔwyknelkyl walo rosa” megfelelője a *Pozsonyi Kódex*ben: „Idvezlegý te oh zep tewýsknekewl walo rosa”.⁷¹ Ahol értelemszavaró hibát talál az előtte lévő szövegben, azt javítja: „elewnk my ez zamkyvwetesnek wɔlgheben lezewnk” (ThK 45v:10–11) a *Pozsonyi Kódex* megfelelő helyén már az új variáns áll: 'mýgez' (33r:7).

⁶¹ Hasonló sorsa lehetett a *Thewrewk-kódex*nek is, számos erre utaló bejegyzést találunk benne.

⁶² Vö. LÁZS: *i. m.* 1991. 13.

⁶³ A kiadói is részben erre a következtetésre jutottak (*Pozsonyi Kódex* 14).

⁶⁴ A felsorolásban a *Pozsonyi Kódex* sorrendjét vettem figyelembe.

⁶⁵ ThK 152v:10–154r16 – PK 28r:1–29r:23

⁶⁶ ThK 152v:18 – PK 28r:9

⁶⁷ ThK 153v:1–2 gýwlekwznek – PK 28v:10 gýwlekwznek; ThK 153v:13 kerelmesokben – PK 28v:20–21 kerelmesegben etc.

⁶⁸ (ThK 47r – PK29v)

⁶⁹ ThK 44v:14–46r:2 – PK 32v:4–33r:14.

⁷⁰ ThK 45v:8–9 mehednek gywmɔlche PK 32r:5–6 mehednek gywmewlche

⁷¹ Hasonló helyek: ThK 45r:7 teneked PK 32v:10 tenekewd ThK 45v:7 feletthe PK 33r:5 felewthe etc.

Vásárhelyi András énekéből – „Angyaloknak nagyságos asszonya” – csak egy részletet írt le.⁷² A másoló a *Thewrewk-kódex* iniciáléja miatt két a-val kezdi a szöveget, ez semmiképpen sem a hang hosszúságának jelölése, a scriptor a későbbiekben is elutasítja a hosszúság jelzését. Az „Angyaloknak” alakja valamivel modernebb mintapéldányáénál.⁷³ A másoló következetesen átírja az előtte lévő eredetinek az o-jét ew-re.

Összegezve tehát elmondható, hogy az ismeretlen apáca munkája előrehaladtával egyre határozottabban alkalmazza saját helyesírását, dialektusát, de a szöveget nem változtatja meg, viszont ha szükségét érzi, javít rajta. A másolatban nem találunk interpolációkat, az „édességes” jelzők nem burjánzanak.⁷⁴ Az egyenetlen írású kéz nagyon is tudatos másolói tevékenységet folytat, és ez nemcsak az átírásra vonatkozik, hanem a tartalomra is, ahogy az Mária-imádságokat összeválogatja.

A már tárgyalt imákat megelőzően egy újabb, szintén 17. századi kéz két orációt másolt. Az első egy hosszabb, áldozás előtti ima a *Pozsonyi Kódex* 26v-tól a 27v-ig terjedő levelein található. A másik imádság, amely az előző végén azonnal elkezdődik pár sor után megszakad. A két szöveg mintája ebben az esetben már nem a *Thewrewk-kódex* megfelelő helye, hiába egyeznek szóról szóra. Az egymásból való eredeztetést nem azért kell kizárnunk, mert a két szöveg egykorú, ettől még lehetnének egymás másolatai. Az íráshibák azonban arról győznek meg, hogy a másolók egy korábbi kézirat zavaros helyét külön-külön, egymástól függetlenül értelmezték, vagy nézték el.

Az első ilyen helyet a *Pozsonyi Kódex* (26v:10–11) így: gýarlosagomath kýkew<k>th zenv<d>edewk a másik kézirat viszont a következőképpen adja: garlosagomath kýket zenwedek (ThK 78v:10–11). A *Pozsonyi Kódex* hibája a korábbi mintapéldány *c-betűjének félreolvasásából keletkezhetett; a másoló észrevéve a leírt téves alakot gyorsan javította. Egy másik helyen a két kódexben furcsa szóeltérés van, ráadásul a szakaszban mindketten hibáznak. A *Pozsonyi Kódex* ezt írja: fordohad mynden ez wýlagýakath ennekem kelle<d>thlensegre (PK 27r:21–27v:1) míg társa egy másikkal egyszerűen kiváltja a szót: fordehad myd <ze> ez wýlagýakath ennekem kesserõsegre (ThK 79v: 8–10). Világos, hogy a mintapéldány ezen a helyen nehezebben volt értelmezhető, ezért tévesztette el a *Thewrewk-*

⁷² ThK 39r:1–11 – PK 33r:15–21.

⁷³ Vö.: KURZ Ágnes: *Vásárhelyi András Mária-éneke*. In: *A régi magyar vers*. Szerk. KOMLOVSZKI Tibor. Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. /*Memoria Saeculorum Hungariae*. 3. Szerk. V. KOVÁCS Sándor./ 25.

⁷⁴ Vö. ehhez a zárt és nyílt szövegekről írottakat: TARNAI Andor: „*A magyar nyelvet írni kezdik*” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. /*Irodalomtudomány és Kritika*./

kódex a „minden” szót, és cserélte le a „kelletlenségre” kifejezést egy hasonló értelműre.⁷⁵

A két apáca munkájában többször fordul elő apró figyelmetlenség, bukkan fel olyan hiba, amelyek nem eredeztethetőek egymás másolásából.⁷⁶ Mindkét író megőrzi saját dialektusát: gýohad fel en zýwemnek lewlkewmnek hýdegssegeth te zent zerelmednek twzewel – olvasható a *Pozsonyi Kódex*ben, amit a *Thewrewk-kódex* ugyanúgy ad vissza, de két szót saját nyelvjárására formál – vagy éppen hagy még eredeti formájában: lelkennek, týzzewel.⁷⁷

Az imádság befejeztével mindketten újabb – ismét azonos – szöveget kezdenek másolni. Az „Oltáriszentséghez szóló ima” a *Pozsonyi Kódex*ben azonban néhány sor után a 27v levél alján megszakad.⁷⁸ Az imának a szövege a *Thewrewk-kódex*ben megtalálható.⁷⁹

Az utóbbi két szöveg kapcsán ismét meg kell állapítanunk, hogy létezett egy korábbi kézirat, amely mára elveszett.

Nem tudjuk, hogy Pozsonyban kik írtak e kéziratot könyvekbe. Egyaránt lehetnek premontrei, de akár domonkos vagy klarissza apácák is. Azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy a *Pozsonyi-kódex* késői, kurzívba hajló írásai nagyon hasonlítanak Palásti Katalin autográfjaihoz – bár semmiképpen sem azonosak azzal. Inkább azt állítanám erről, hogy a kezek Palásti Katalinnal egy helyen, egy környezetben tanultak írni, amiből persze az következik, hogy premontrei apáca volt a másoló.⁸⁰

A fent elemzett kéziratoknak, tehát az elkallódott könyveknek, valamint a *Thewrewk-kódex*nek, és a *Pozsonyi-kódex*nek ebben az időszakban egy helyen kellett lenniük, mégpedig Pozsonyban, hiszen ekkor ide menekültek azok az apácák, akiknek a birtokában a kódexek voltak. A kéziratokat viszonylag hosszú ideig használták

⁷⁵ Hasonló zavar mutatkozik az imádság végén. ThK 80r:4–6 mynden kýwantan ýo ký wagý el fogý-hathtalan bodoksag – a másoló talán rosszul oldotta fel a rövidítésjelet. A helyes olvasat a *Pozsonyi Kódex*é (27v:13–15) myndewn kýwantam ýo. A kiadás 14. sorában lévő es szót el-nek olvasom. Az eredetiben az l-betű ugyan csúnyán van írva, viszont világosan látszik a betű alsó szárának behajlítása és a rosszul sikerült hurok is.

⁷⁶ ThK 79r:9 te twd, [PK 27r:7–8 te twdod], 79r:14 ze<t>nth; PK 27r:14–15 ehewze<z>w zomehoz [ThK 79v: ehewze zomehoz]

⁷⁷ PK 27r:15–18 – ThK 79v:3–5.

⁷⁸ *Pozsonyi Kódex* 14, a kiadók valószínűsítik, hogy az ívből kiesett a középső levélpár.

⁷⁹ A kiadók szerint a szöveg vége hiányos. *Thewrewk-kódex 1531*. Közzéteszi a bevezetést és a jegyzeteket írta BALÁZS Judit és UHL Gabriella. Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1995. /Régi magyar kódexek 18./ 22. XXIV .

⁸⁰ A kolostor mellett, illetőleg a kolostorban leánykáknak is folyhatott valamilyen oktatás, hiszen az premontrei kanonisszák Sümegeen maradt könyvei közt volt egy *Liber rudimentorum pro pueris*. Leltár, közli BALINT: i. m. 128.

a nővérek, az imádsággal együtt egymásra hagyták a könyveket is.⁸¹ A premontrei és a domonkos nővérek kihalásával aztán a ferencesek könyvtáraiba olvadtak a kéziratok⁸² – és természetesen köztük kellett lennie a *Szegedi Antifonalénak* is, bár ezt a könyvet már természetesen nem forgatták olyan gyakran, mint a magán-áhitatot szolgáló imakönyveket.

Szétszóródás

A *Pozsonyi Kódex* – különös szerencseként – a második felfedezése után, valamikor 1914 és 1919 között a Felvidékről Magyarországra, a mariánus ferencesek szombathelyi könyvtárába került. Vándorlásában újfent társa volt a *Szegedi Antifonale* is. A *Lányi-kódex* elszakadt tőlük, a könyv azonban 1782-ig a Felvidéken, Nagyszombatban volt.⁸³

Kérdéses azonban, hogy csak ennyi könyvük lett volna-e az egyébként igen tehetős és felelősségteljes feladatot ellátó somlóvásárhelyi kanonisszáknak.

Valószínűleg nem. Biztosat azonban nem tudunk.

A Kapisztránus Ferences Rendtartomány gyöngyösi könyvtáráról már korábban megjegyezték, hogy a Felvidékről számos értékes könyv került ide.⁸⁴ Itt fedezte fel 1836-ban Magócsy István ferences házfőnök a vitatott eredetű *Gyöngyösi Kódexet* is.⁸⁵ Úgy gondolom, hogy a Gyöngyösön lévő könyvek 15. század végétől a 16. század derekáig keletkezett bejegyzéseinek – nem csak a possessorokat kereső⁸⁶ – áttekintése hozhat olyan eredményt, amely azt mutathatja ki, hogy a premontrei és domonkos apácák egykori könyvtárának darabjai vannak a polcokon.⁸⁷ A könyvek vándorlását és a könyvtárak sorsát érintő meglepő eredményre jut-

⁸¹ Ennek elsődleges oka az volt, hogy katolikus imakönyv csak későn, 1594-ben jelent meg nyomtatásban magyarul (FEJÉRKÖVY István: *Imádságoskönyv*. Prága, 1594.), ennek a kiadásnak egyetlen példánya sem ismert. A ránk maradt első magyar nyelvű imakönyv Pázmány Péter 1606-ban kiadott munkája.

⁸² A domonkos apácák könyvei Érsekújvárra kerültek. A vándorlás összefoglalása: *Thewrework kódex* 13–14.

⁸³ *A premontrei kódexirodalom*, 143.

⁸⁴ BÁN Imre: *Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára*. = MKSz 1955. 144–146.

⁸⁵ Kiadása: *Gyöngyösi Kódex az 1500-as évek elejéről*. Közzéteszi, előszó és jegyzetek DÖMÖTÖR Adrienne, MADAS Edit. Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 2001. /Régi Magyar Kódexek, 27./ 13–15. A gyakran hangoztatott premontrei eredet mellett magam felvettem, hogy a kódex Somlyóvásárhelyről való és esetleg bencés eredetű. LÁZS: *i. m.* 1991.

⁸⁶ SOLTÉSZ Zoltánné: *A gyöngyösi ferences könyvtár ősnymtatványainak possessorai*. = MKSz 1995. 144–146. (A továbbiakban SOLTÉSZ); Uő.: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikva-gyűjteményében*. = OSzK Évk. 1965–66, Bp. 1967. 115–147.

⁸⁷ Ilyen például SOLTÉSZ: *i. h.* 136-on említett mű, amelynek előélete is izgalmas; a könyvnek a pesti Szent Antal konvent és a veszprémi konvent volt a korábbi tulajdonosa.

hatunk, és erre már van is példa. Egy possessorkutatásból tudjuk például, hogy Szegedi Erzsébet margitszigeti perjelnő⁸⁸ 1603-ban Nagyszombatban Peresztegi Mártonnak ajándékozta a *Summa theologica* 1487–1488-ban megjelent kiadását.⁸⁹

Függelék⁹⁰

Missale Romanum	1
Alterum Missale eius gris	1
Breviarium	1
Graduale ex pegameno	1
Alter gradualis liber ex pergameno de transfiguratione Do. Inscriptus	1
Graduale magnum ex pergameno	1
Item unum graduale ex pergameno laceratum antiquum	1
Monstrantia kychin araniozot rez hitvan veres taffota rayta	1
Liber Corona beatae Marie Virginis intitulus	1
Gradualis in pergameno, antiquus liber	1
Missalis divinorum officiorum Liber	1
Breviarium 2-dum chorum Almae Ecclesiae Patavien.	1
Rubrica generalis breviary lib.	1
Liber gradualais in parva quantte	1
Liber prologus in Bibliam in magna quatte	1
Liber Missalis	1
Psalterium Romanum dilaceratum	1
Missale 2-dum chorum Almae Ecclae Strig.	1
Liber gradualis in pergameno, in folio 4-o	
Missale antiquum in quarto folio	1
Liber gradualis in quatte parva	1
Liber in pergam. compactus epistolarum et quarundem thematum nullius momenti	1
Liber horarum B. Mariae Virginis par.	1
Officium Romanum in parva quatt.	1
Simile officium dilaceratum	1
Liber Psaltery 2-dum Romanum	1
Alter Liber Psaltery eius generis	1
Liber Hungaricus manu scriprus de rebus gestis Apostolorum	1
Breviarium antiquum	1
Liber rudimentorum pro pueris	1
Libri aly duo incerti authoris dilacerati	2

⁸⁸ A perjelnőről röviden megemlékeznek: KIRÁLY Ilona: *Árpádházi Szent Margit és a sziget*. Bp., Szent István társulat, 1979. 164.

⁸⁹ Érdeemes volna megvizsgálni a Szegedi Benedek könyvét (SOLTÉSZ: *i. h.* 135), a nagyszombati és sümegi bejegyzésű könyveket (SOLTÉSZ: *i. h.*). Találtam olyan érdekes bejegyzést is, amely arról tesz említést egy 1490-ből származó Szentírásban, amely azt közli, hogy „1536 szent Lőrinc napján nagy jégeső volt Sz. György hegyen” – KAISER Nándor: *Index librorum saeculi XV. et XVI. Bibliothecae PP. Franciscanorum Gyöngyösini*. Bp. 1930. 17.

⁹⁰ Csak a könyvek jegyzékét közlöm, BÁLINT: *i. m.* 128.

SÁNDOR LÁZS

Le Codex de Pozsony et l'Antiphonale de Szeged retrouvés, ainsi que deux manuscrit perdus

L'étude présente les déplacements de deux codex du 16e, longtemps connus, mais latents depuis le début du siècle dernier, retrouvés et identifiés par l'auteur, ainsi que les causes et méthodes de l'augmentation de leurs textes. *Le Codex de Pozsony* a été retrouvé en 1982 au couvent franciscains de Esztergom, tandis que *l'Antiphonale de Szeged* en 2004 au couvent franciscains de Szombathely.

Le Codex de Pozsony était en possession des religieuses des prémontrés de Somlóvásárhely, *l'Antiphonale* en celles de Mórighida. Les soeurs, fuyant devant le danger turc, se sont démenagées dans le couvent Porta Coeli (Himmelpfort), à Vienne, où elles ont emmené leurs chartes, autant que la majeure partie de leurs objets de valeurs. A leur rituel les religieuses avaient utilisé leurs propres manuscrits, comme les prières ultérieurement y notées en témoignent. A Vienne – avec une seule exception – des textes en latin sont notés. Les séquences du *Codex de Pozsony* parlent des saints qui avaient un autel dans Porta Coeli: Anne, André et Nicolas. Lorsque les augustines ont pris possession de Himmelpfort, alors une soeur inconnue avait recopié dans *l'Antiphonale de Szeged* même l'Antiphone de Saint-Jacques. *Le Codex de Pozsony* s'est augmenté à Vienne même d'une prière hongroise, de laquelle la recherche supposait, qu'elle est une traduction indépendante, mais d'après un analyse de texte nous devons l'estimer une copie d'un manuscrit perdu.

Jusque 1586 les religieuses hongroises se sont éteintes dans le couvent de Vienne, Katalin Palásti, restée seule, est rentrée. L'abbesse, avec ses compagnes, restées en Hongrie a dû de nouveau fuir devant les Turcs, d'abord à Nagyszombat plus tard à Pozsony, chez les clarisses ont-elles trouvé de l'asyle. *Le Codex de Pozsony* au 17e siècle s'est augmenté de nouveaux textes hongrois. Le modèle était *Le codex Thewrewk* Dominicain. Une fois une prière a été recopiée par une soeur inconnue dans les deux codex d'un manuscrit – vraisemblablement perdu à nos jours, – du 16e siècle. Les copies montrent bien, comment les religieuses avaient traités les textes: elles se sont efforcées à la fidélité de texte, mais elles les avaient transcrites à leurs idiomes.

Les deux codex des prémontrés sont déposés de Pozsony dans des bibliothèques franciscaines hongroises après le détachement de la Haute-Hongrie. Nous n'avons pas de nouvelles des autres livres manuscrits et imprimés des religieuses des prémontrés, seule un inventaire de la forteresse de Sümeg de 1597 mentionne le codex des soeurs de Somlóvásárhely, y déposé. De la Haute-Hongrie quelques livres des prémontrés auraient pu être transmis dans la bibliothèque franciscaine de Gyöngyös; la révision de ses fonds de ce point de vue – malgré les recherches antérieures – paraît indispensable.